

Witalij Kotyk CSsR

Okupacja Ukrainy przez Sowietów i dzieje Kościoła podziemnego w latach 1946–1989

Słowa kluczowe: Kościół greckokatolicki, prześladowanie, podziemie, męczennicy
Keywords: Greek-Catholic Church, persecution, underground, martyrs

Od samego początku funkcjonowania na Ukrainie komunistycznej ideologii i sowieckiej władzy sprawy religii i Kościoła były w centrum uwagi polityki partyjno-państwowej. Jedną z przyczyn takiego działania były marksistowsko-leninowskie korzenie ideologii komunistycznej. Religia została ogłoszona światopoglądem antynaukowym, a walka z nią, wszelkimi metodami, była obowiązkowym i bezkompromisowym zadaniem dla komunizmu¹.

W 1943 roku Stalin podjął decyzję, aby odnowić Rosyjski Kościół Prawosławny. Zdecydował, iż Cerkiew powinna być traktowana jako instytucja zaspokajająca potrzeby pewnej części ludzi, ale warunkiem jej istnienia musiała być lojalność i współpraca z partią i państwem. Miało to służyć jego interesom, dlatego też Cerkiew powinna wykonywać polityczne rozporządzenia władzy. Wierzących należało cierpliwie ateizować, a każdego, kto nie chciał się dostosować, skazywano za kontrrewolucyjną działalność. Taka koncepcja odniesienia do religii, Kościoła i wierzących była realizowana w praktyce politycznej².

Po przyjsciu sowieckiej władzy w 1944 roku na Ukrainie zaczyna się likwidacja greckokatolickiej Cerkwi poprzez zjednoczenie jej z Rosyjską Cerkwią Prawosławną i podporządkowanie ówczesnym władzom. W niniejszym opracowaniu wskazane zostaną sposoby ideologiczno-wychowawczej pracy so-

---

¹ P. Jaroc'kyj, *Relihijeznawstwo*, Kyjiw 2004, s. 167.

² Tamże, s. 168.

wieckiej władzy i przekształcenia wierzących w ateistów albo wiernych swojej idei ludzi na przykładzie Cerkwi greckokatolickiej.

1. Likwidacja Kościoła

W czasie drugiej okupacji zachodniej Ukrainy, kiedy radzieckie wojsko weszło do Lwowa 27 lipca 1944 roku, władza miała już dobrze przygotowany plan wobec kraju, a w szczególności wobec Kościoła. Przeszkodą na drodze sowietyzacji ziem zachodnioukraińskich okazało się istnienie greckokatolickiej Cerkwi, która była nosicielem ukraińskiej tradycji i narodowej idei wolności od totalitarnych reżimów. Kościół miał znaczący wpływ na świadomość mieszkańców zachodniej Ukrainy. Odgrywał istotną rolę nie tylko w życiu religijnym, ale również społeczno-politycznym. Komunistyczna władza widziała Cerkiew greckokatolicką jako wielkie zagrożenie dla siebie i postanowiła zlikwidować UGKC na całym obszarze ZSRR³.

15 marca 1945 roku przewodniczący do spraw religii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, pułkownik Karpow, przedstawił Stalinowi instrukcję nr 58 o likwidacji metropolii greckokatolickiej w Galicji oraz mukaczewskiej greckokatolickiej eparchii na Zakarpaciu⁴. Po realizacji planu zachodziła potrzeba utworzenia prawosławnej eparchii we Lwowie oraz zorganizowania grupy w środku Cerkwi, która zdobywałaby przychyłność duchowieństwa UGKC. Tymczasem w miejscowej prasie ukazywały się artykuły dyskryminujące Cerkiew greckokatolicką i oskarżające ją o współpracę z nacjonalistami. Jednym z nich był tekst promoskiewskiego galicjanina Jarosława Gałana *Z krzyżem czy nożem?*, w którym przedstawił on wszystkie te zarzuty. 11 kwietnia 1945 roku zaczęły się już pierwsze aresztowania greckokatolickiej hierarchii i zmuszanie do przechodzenia na prawosławie⁵.

28 maja 1945 roku prawosławny biskup lwowski i tarnopolski Makary z polecenia komunistycznej władzy zorganizował Grupę inicjatywną na rzecz zjednoczenia greckokatolickiej i prawosławnej Cerkwi. Na jej czele stał znany w zachodniej Ukrainie teolog, proboszcz greckokatolickiego kościoła Przemienienia Pańskiego we Lwowie, Hawryło Kostelnyk, zwerbowany przez sowieckie służby specjalne. W skład grupy weszli także księża greckokatolickcy: Mychajło Melnyk, proboszcz kościoła w Niżankowicach, oraz Antoni Pelwecki, proboszcz kościoła w Kopyczyńcach. Werbunkowa grupa zaczęła swoją

³ R. Kordonski, *Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w latach 1939–1946 na Ukrainie*, „Studia Warmińskie” 52 (2015), s. 283.

⁴ A. Babyns’kij, *Istoria UGKC za 90 chwyłyn*, Lwiv 2018, s. 93.

⁵ Tamże.

działalność od przekonywania duchowieństwa UGKC do przejścia do prawosławnej Cerkwi metodami zastraszania, aresztem i stosowaniem przymusu. Duchowych, których nie udało się przekonać, przekazywano NKWD. Agenci Grupy inicjatywnej wzywali księży na nocne rozmowy, na których dawano im wybór: przyłączenie się do prawosławia albo areszt i zesłanie na Syberię⁶. Wówczas zaproponowano głowie Kościoła greckokatolickiego, metropolicie Josyfowi Slipemu, prawosławną katedrę kijowską. Po odmowie metropolita został uwięziony 11 kwietnia 1945 roku i zesłany do łagrów na Syberię na osiem lat. Następnie przedłużono mu termin o siedem lat – w sumie w łagrach spędził osiemnaście lat⁷.

Za pośrednictwem władzy i pod wpływem NKWD część duchowieństwa greckokatolickiej Cerkwi przyłączyła się do Grupy inicjatywnej. Mówi o tym sam ks. Hawryło Kostelnik w liście do Aleksego I, patriarchy moskiewskiego: „Zaledwie 50 księży przyłączyło się do Inicjatywnej grupy z przekonania, a reszta postąpiła tak, bo nie miała wyjścia”⁸. W roku 1945 razem z metropolitą Josyfe Slipym zostali aresztowani biskupi Nikita Budka, Mykoła Czarniecki, Iwan Latyszewski i Grygorij Chomyszyn. Wielu greckokatolickich księży, którzy nie pogodzili się z Grupą inicjatywną, zostało również aresztowanych i osadzonych w więzieniu, niektórzy ukrywali się w domach wiernych bądź w lasach. Zamykano kościoły w parafiach, w których doszło do aresztowań lub ukrywano księży greckokatolickich⁹.

W kolejnych krokach władza sowiecka zmierzała do likwidacji greckokatolickiej Cerkwi i zwołania soboru celem oficjalnego przyjęcia dokumentu o zerwaniu związków z Watykanem i zjednoczeniu się z prawosławną Cerkwią. Do zwołania soboru potrzebni byli greckokatolicki biskupi, którzy nie należeli jednak do Grupy inicjatywnej, gdyż żaden z nich się na to nie zgodził. 22 lutego 1946 roku przedstawiciele Grupy wyjechali do Kijowa, gdzie dokonano przyłączenia do prawosławia całej delegacji. Następnie 24 i 25 lutego w katedrze św. Włodzimierza w Kijowie odbyły się tajne święcenia na prawosławnych biskupów Antoniego Pelweckiego oraz Mychajły Melnyka¹⁰. W dniach 8–10 marca we Lwowie odbyło się zebranie, które Rosyjska Cerkiew Prawosławna i rosyjska

⁶ R. Kordonski, *Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w latach 1939–1946 na Ukrainie*, dz. cyt., s. 283.

⁷ H. Herasymowa, *Slipyj Josyp Iwanowycz*, w: *Encyklopedija istoriji Ukrajinny*, red. W. Smolij, t. 9, Kyjiw 2012, s. 627.

⁸ A. Babyńskij, *Istorija UGKC za 90 chwyłyn*, dz. cyt., s. 95.

⁹ N. Myzak, *Peresliduвання UGKC w 40–50 rokach XX-st. Likwidacija i jiji naslidky*, „Relihija ta socium” 2010, nr 2, s. 44.

¹⁰ R. Szlachtecz, *Prowedennia Lwiws'koho cerkownoho soboru 1946 roku w konteksti borot'by radians'koji władzy z ukrajins'kym wyzwołnym ruchom*, „Mołodyj wczenyj” 2014, nr 7, s. 35.

historiografia nazywają „soborem lwowskim”. Przyjechało na niego 216 księży i 16 osób świeckich. Zebrani jednogłośnie głosowali za wszystkimi uchwałami, a mianowicie za skasowaniem unii brzeskiej i przyłączeniem Cerkwi greckokatolickiej do Cerkwi prawosławnej. Po głosowaniu ks. Kostelnyk przedstawił delegatom soboru Pelweckiego i Melnyka jako biskupów prawosławnych. 5 kwietnia 1946 roku delegacja „biskupów” na czele z Hawryłą Kostelnykiem spotkała się w Moskwie z patriarchą moskiewskim Aleksym I i pułkownikiem NKWD Karpowem, odpowiedzialnym za sprawę Cerkwi¹¹.

W ten sposób został oficjalnie zlikwidowany Kościół greckokatolicki. Wszystkie greckokatolickie świątynie stały się prawosławne, a większość została po prostu zamknięta albo wykorzystana do innych celów. Kto odmówił przejścia do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, zostawał uwięziony, inni uciekli na Zachód. Niektórzy księża zgodzili się przejść na prawosławie, żeby nie stracić parafii. Jeszcze inna część duchowieństwa decydowała się pozostać wierna Cerkwi greckokatolickiej i Stolicy Apostolskiej. Od tego czasu zaczyna się historia podziemnego Kościoła greckokatolickiego.

W podobny sposób komunistyczna władza działała na Zakarpaciu. Dekretem Zakarpackiej Rady Narodowej od 24 marca 1945 roku wprowadzano uproszczoną procedurę przejścia greckokatolickich parafii na prawosławie, co dało możliwość odbierania kościołów grekokatolikom. Władza miała zamiar utworzyć Grupę inicjatywną także na Zakarpaciu (podobnie jak na zachodniej Ukrainie), jednak plan nie doszedł do skutku, gdyż na przeszkodzie stanął bp Teodor Romża¹². Wówczas władza radziecka zdecydowała się go zlikwidować i 27 października 1947 roku przeprowadzono na niego zamach. Wojskowa ciężarówka najechała na powóz, którym jechał. Próba nie powiodła się, duchowny został ranny i przewieziony do szpitala. 31 października radzieckie służby specjalne przekazały pielęgniarce-agentce ampulkę z trucizną, aby wykonała śmiertelny zastrzyk i dobiła biskupa¹³. Po jego śmierci duchowieństwo zaznało represji i prześladowań. 28 sierpnia 1949 roku eparchia mukaczewska została ostatecznie zlikwidowana. Część duchowieństwa przyłączyła się do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, część została uwięziona i zesłana na Syberię, a część przeszła do podziemia¹⁴.

¹¹ A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwylyn*, dz. cyt., s. 96.

¹² R. Bodnarczuk, *Greko-Katolyky w Ukraini (seredyna 1940 – seredyna 1960 rokiw)*, „Istyczno-polityczni studiji” 2016, nr 1, s. 20.

¹³ W. Dmytruk, *Likwidacija Ukrajins'koji Greko-Katolyc'koji Cerkwy na Zakarpatti (druha polowyna 1940 rokiw)*, „Istorija Ukrainy. Mało widomi imena, podiji i fakty” 2010, nr 36, s. 287.

¹⁴ A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwylyn*, dz. cyt., s. 98.

Druga połowa lat 40. XX stulecia pozostanie zapamiętana przez Ukraińców jako okres, kiedy sowiecka władza realizowała akty brutalnej przemocy wobec setek tysięcy grekokatolików. Tylko w latach 1945–1951 na Ukrainie zostało aresztowanych 556 grekokatolickich księży¹⁵, 100 zakonników i zakonnic zesłano do sowieckich łagrów, zamknięto 195 klasztorów i domów klasztornych, w których było ok. 1000 zakonników. Skonfiskowano i przekazano Rosyjskiemu Kościołowi Prawosławnemu 2500 świątyń¹⁶. Przynależący do Ukraińskiej Cerkwi Grekokatolickiej byli prześladowani i katowani. Wielu było zabijanych jeszcze przed osądzeniem, niepokornych masowo zsyłano do łagrów na Syberii. Sowiecka represyjna maszyna zaczęła trzebić UGKC i wszystkich inaczej myślących, jednak Cerkiew grekokatolicka nie przestała istnieć, przechodząc do działalności podziemnej.

2. Życie Kościoła podziemnego

Główne miejsce oporu przeciw sowieckiej ideologii stanowiły klasztory. Na początku 1945 roku w eparchii stanisławowskiej działało ich jedenaście. Szczególne zaniepokojenie władzy wywoływał klasztor bazylianów w Hoszowie (nazywany tamtejszą „Jasną Górą”), który próbowano wielokrotnie zlikwidować. Po czterech latach od tzw. soboru lwowskiego, według stanu na 1 marca 1950 roku, na terytoriach obwodów lwowskiego, stanisławowskiego i zakarpackiego działało osiem grekokatolickich klasztorów, które nie tylko prowadziły duszpasterską opiekę nad wierzącymi, ale – mówiąc słowami Piotra Wilchowego, odpowiedzialnego za sprawy religii w Ukraińskiej SRR – były „centrami zebrania wrogo nastawionych do sowieckiej władzy elementów”¹⁷. Istnienie klasztorów stanowiło swego rodzaju wyzwanie dla sowieckiej władzy, dlatego ich mieszkańcy niedługo cieszyli się „swobodą stalinowskiej Konstytucji”. Już w 1950 roku został zlikwidowany klasztor bazylianów w Hoszowie w obwodzie stanisławowskim, a zakonników aresztowano. Po nim wszystkie klasztory, które jeszcze działały, były zamykane, a budynki przekazywane na potrzeby miejscowych władz¹⁸.

Bardzo trudne były ostatnie lata stalinowskiego reżimu. Znamy wiele przypadków, w których z rąk władzy sowieckiej, w ten czy inny sposób, gi-

¹⁵ R. Bodnarczuk, *Greko-Katołyky w Ukraini (seredyna 1940 – seredyna 1960 rokiw)*, dz. cyt., s. 21.

¹⁶ A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwyłyn*, dz. cyt., s. 98.

¹⁷ I. Myszczyk, *Likwidacija Greko-Katołyč'koi Cerkwy w Ukraini w powojenni roky: istoriohrafija*, „Istoriohraficzni doslidzennia w Ukraini” 2007, nr 17, s. 277.

¹⁸ Tamże, s. 278.

nęli duchowni greckokatolickiego Kościoła. Do więzienia trafiali księża, którzy swoją działalnością przyczyniali się do podniesienia chrześcijańskiej i narodowej świadomości Ukraińców. Ci, którzy zostali, tworzyli małe wspólnoty i szli pracować do fabryk, zakładów medycznych, na uczelnie itp.¹⁹. Ale przede wszystkim nie zaniedbywali swoich obowiązków duchowej opieki nad ludźmi, którzy zostali wierni Cerkwi greckokatolickiej. Narażając się na uwięzienie i śmierć, księża w nocy sprawowali w domach Liturgię św., rozdawali komunię, spowiadali, chrzcili, odwiedzali chorych i wykonywali wszystkie niezbędne posługi duszpasterskie.

Potrzeby duchowieństwa i wiernych w zakresie literatury religijnej były realizowane w tajnych drukarniach, jak również dzięki przemytowi książek. Tylko w 1960 roku na granicy skonfiskowano 13 tys. egzemplarzy tzw. antysowieckich i religijnych wydań²⁰.

Wielu duchownych, a szczególnie księży, zostało zesłanych do łagrów na Syberii. Mało kto stamtąd wracał, a ci, którym się to udało, byli już w podeszłym wieku i zdrowotnie wyniszczeni. Dlatego ważnym zadaniem UGKC, od którego zależała jej przyszłość, było wykształcenie i wyświęcenie nowych księży. Podjęto więc decyzję utworzenia seminarium duchownego w Tarnopolu. W 1968 roku zostało ono wykryte przez KGB i zlikwidowane. Księża kształcono zatem indywidualnie i tajnie²¹. Niektórzy uczyli się w rzymskokatolickich seminariach w Kownie i Rydze. Mogło być i tak, że uczyli się w seminariach Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a potem porzucili Patriarchat Moskiewski i przechodzili do Kościoła greckokatolickiego²².

NKWD nieustannie śledziło biskupów greckokatolickich eparchii. Niedługo po aresztowaniu metropolity Josyfa Slipego, który wyznaczył czterech swoich następców, dwóch z nich również zostało aresztowanych. Nikita Budka i Mykoła Czarnecki zostali uwięzieni z metropolitą 11 kwietnia 1945 roku. Archimandryta Klemens Szeptycki wykonywał swoje obowiązki do czerwca 1947 roku. Wiceprowincjał redemptorystów Joseph de Woht służył do czasu swego wygnania do Belgii w grudniu 1948 roku. Przed wyjazdem przekazał swoje obowiązki redemptoryście o. Iwanowi Ziatykowi, którego wkrótce aresztowano, katowano i osądzono w 1950 roku, następnie zesłano na Syberię, skąd już nie powrócił. Na pewien czas odpowiedzialnym za Kościół był ks. Mykoła

¹⁹ Por. N. Myzak, *Peresliduвання UGKC w 40–50 rokach XX-st. Likwidacija i jji naslidky*, dz. cyt., s. 46.

²⁰ Por. I. Stasiuk, *Dijalnist' Ukrajin'skoji Greko-Katolyc'koji Cerkwy w pidpilli (1946–1989)*, „Derżawa i armija” 2014, nr 784, s. 227.

²¹ Por. tamże.

²² Por. A. Babyn's'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwylyn*, dz. cyt., s. 100.

Chmilowski, ale on również został uwięziony i osądzony w Rosji w Rostowie nad Donem²³. W ten sposób komunistyczny reżim walczył z Kościołem, pozabawiając go duchowych przewodników.

Po śmierci Stalina w 1953 roku z syberyjskich łagrów powrócili niektórzy księża. Do Moskwy przywieziono metropolitę Josyfa Slipego i znowu zachęcano go do zrzeczenia się władzy nad metropolią UGKC i przejścia na prawosławie. Proponowano mu wysokie urzędy w Cerkwi prawosławnej. Metropolita odmówił i został zesłany do Kraju Krasnojarskiego²⁴. W 1956 roku po amnestii powrócił do Lwowa bp Mykoła Czarnecki CSsR, bp Iwan Lataszewski, pomocniczy biskup stanisławowski, i Aleksander Chira z eparchii mukaczewskiej, a także wielu grekokatolickich księży. Aby pokazać, że system sowieckiej władzy ich nie złamał i nie obawiają się jej, jawnie modlili się koło ścian soboru św. Jura we Lwowie²⁵.

Biskupi tajnie święcili nowych kapłanów i przyjmowali z powrotem tych, którzy wcześniej przeszli z UGKC na prawosławie. Blisko 300 księży z czasem nawróciło się i wyśpowiadało u bpa Mykoły Czarneckiego oraz zostało przyjętych do Cerkwi grekokatolickiej. W ciągu trzech lat duszpasterskiej posługi bp Czarnecki nawrócił ponad 20 tys. osób i wyświęcił ok. 50 prezbiterów²⁶. UGKC prowadziła aktywną działalność, umacniając swoją pozycję na zachodniej Ukrainie i Zakarpaciu.

Odnowa aktywności UGKC, objawiająca się w odprawianiu Liturgii św. i nabożeństw, była okazją do przejmowania świątyń prawosławnych. Delegacje grekokatolików domagały się swoich praw w Kijowie i Moskwie. Dla przykładu, wierni z Zawadowa w rejonie stryjskim obwodu lwowskiego przez 23 lata pisali do władz z prośbą o rejestrację grekokatolickiej parafii. Mieszkańcy Mszany w rejonie gródzkim obwodu lwowskiego przez trzy lata napisali ponad 300 listów i prośb, a delegacja z ich wioski odwiedzała różne urzędy sowieckiej władzy 11 razy²⁷.

Aktywne życie UGKC zawdzięcza również głowie Kościoła Josyfowi Slipeemu, który przekazywał z łagrów na Ukrainę różnego rodzaju listy dla umocnienia wiernych. W przesłaniu na Boże Narodzenie 1947 roku zachęcał, aby trzymać się ojcowskiej wiary, nie oddawać świątyni, nie bać się przesła-

²³ Por. B. Bociurkiw, *Ukrajins'ka Greko-Katołyč'ka Cerkwa w pidpilli (1946–1989)*, „Kowczeh” 1993, nr 1, s. 125.

²⁴ Por. A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwyłyn*, dz. cyt., s. 100.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Por. I. Stasiuk, *Dijalnist' Ukrajins'koji Greko-Katołyč'koji Cerkwy w pidpilli (1946–1989)*, dz. cyt., s. 226.

²⁷ Por. tamże.

dowania. Oprócz moralnej pomocy dawał także praktyczne wskazówki, np. wiernym, którzy zostali bez duszpasterza, polecał zbierać się w prywatnych mieszkaniach i modlić się²⁸. Listy pasterskie i niektóre tomy rękopisów książki „Historia Powszechnego Kościoła na Ukrainie”, które przekazywał do Galicji przez księży i świeckich powracających z zesłania, były przechwytywane i konfiskowane²⁹.

W 1953 roku, po zakończeniu okresu kary, Josyf Slipy nie miał prawa powrotu do Galicji. Aby nie dopuścić do jego wjazdu na Ukrainę, w 1959 roku ponownie skazano go na siedem lat za działalność antysowiecką³⁰. Metropolita nadal na wszelkie możliwe sposoby opiekował się Kościołem. W 1963 roku na prośbę papieża Jana XXIII dano mu możliwość uczestniczenia w Soborze Watykańskim II³¹. Josyf Slipy nie chciał zostawiać swojej owczarni i tylko ze względu na posłuszeństwo Ojcu świętemu zdecydował się wyjechać do Rzymu. Pozostawił sobie sowiecki paszport do końca życia w nadziei powrotu do swego narodu. Okazało się to już niemożliwe³².

Zwolnienie metropolity zgodnie z rozkazem Chruszczowa odbyło się 26 stycznia 1963 roku. Władze jednak nie wpuściły go na Ukrainę. Zamieszkał w hotelu w Moskwie pod szczególnym nadzorem NKWD. Przed odjazdem do Rzymu zdążył jeszcze 4 lutego 1963 roku wyświęcić w hotelu na biskupa redemptorystę Wasyla Wełczykowskiego i wyznaczył go głównym odpowiedzialnym za podziemny Kościół grekokatolicki na Ukrainie³³.

Destalinizacja za czasów Nikity Chruszczowa nie oznaczała, że prześladowanie grekokatolików się skończyło. Niektórzy księża, powróciwszy z łagrów, na nowo byli wtrącani do więzienia. W 1957 i początkach 1958 roku znów zostali aresztowani księża Diduch z wioski Worochta, Kazanowski, Sołtys, Wasyłyk. Pawło Wasyłykowi wymierzono karę pięciu lat więzienia. Na początku listopada 1969 roku drugi raz skazano bpa Wełczykowskiego na trzy lata. W 1972 roku został zwolniony i wyjechał za granicę. Głową podziemnego Kościoła został Wołodymyr Sterniuk. W tym samym roku w Iwano-Frankiwsku

²⁸ S. Sztuka, *Wpływ Josypa Slipoho na pidpilnu dijálnist' UGKC w radians'kij Ukraini (1946–1963)*, „Naukowi zapysky” (seria: Istoryczne rehijieznawstwo) 2012, nr 7, s. 340.

²⁹ B. Bociurkiw, *Ukrajins'ka Greko-Katołyč'ka Cerkwa w pidpilli (1946–1989)*, dz. cyt., s. 131.

³⁰ I. Stasiuk, *Dijálnist' Ukrajins'koji Greko-Katołyč'koji Cerkwy w pidpilli (1946–1989)*, dz. cyt., s. 226.

³¹ S. Sztuka, *Wpływ Josypa Slipoho na pidpilnu dijálnist' UGKC w radians'kij Ukraini (1946–1963)*, dz. cyt., s. 343.

³² Tamże.

³³ A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwylyn*, dz. cyt., s. 101.

aresztowano bpa Sofrona Dmyterkę i kilku księży. Brutalnie zamordowano księży Mychajłę Łuckiego i Iwana Łuczkowa³⁴.

O działalności greckokatolickiej Cerkwi na przełomie lat 60. i 70. można dowiedzieć się z listu kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC KPZR w obwodzie lwowskim Podolczaka, w którym czytamy: „w toku śledztwa została zlikwidowana wroga działalność około 100 unijnych księży i ich pomocników, zlokalizowano 20 ugrupowań mnichów, skonfiskowano bardzo dużo unickiej i nacjonalistycznej literatury i środków jej produkowania”³⁵.

Religijna działalność duchowieństwa UGKC była kwalifikowana jak „wroga”. Niemożliwość pokonania podziemnej Cerkwi greckokatolickiej, a nawet jej rozwój powodowały coraz bardziej represyjne prawodawstwo. Nowe postanowienie Politbiura CK KPU, noszące tytuł „O wzmocnieniu walki przeciw wrogiej działalności resztek unijnego duchowieństwa na terytoriach USSR”, zostało wydane 1 lutego 1973 roku. Obowiązek jego wykonania spoczywał na odpowiedzialnym za sprawy religii przedstawicielu tego organu w każdym obwodzie³⁶.

3. Męczennicy podziemnego Kościoła

Prześladowania i męczeństwo Cerkwi greckokatolickiej na terenach zachodniej Ukrainy zaczęło się wraz z wybuchem II wojny światowej. W czasie pierwszej sowieckiej okupacji zostało zamordowanych kilku księży greckokatolickich, m.in. bazylianie Sewerian Baranyk i Jakym Sen’kiwski. Redemptorysta Zynowij Kowalcyk został ukrzyżowany na ścianie więzienia przy ul. Zamarszynowskiej we Lwowie. W 1941 roku przez sowieckich okupantów zostali zamordowani o. Andrij Iszczak, o. Mykoła Konrad i kantor Wołodymyr Pryjma. W czasie okupacji niemieckiej do niemieckiego obozu w Majdanku został wywieziony o. Emilian Kowcz, który zginął 22 marca 1944 roku w komorze gazowej, a jego ciało spalono w krematorium³⁷.

Po okupacji niemieckiej przyszła druga okupacja sowiecka i w 1944 roku zaczęły się ponowne aresztowania, prześladowania i nowa fala oddających życie za wiarę. Św. Jan Paweł II w czasie pielgrzymki na Ukrainę w 2001 roku

³⁴ Por. tamże, s. 104.

³⁵ I. Stasiuk, *Dijałnist’ Ukrajinś’koji Greko-Katolyc’koji Cerkwy w pidpilli (1946–1989)*, dz. cyt., s. 227.

³⁶ Por. tamże, s. 228.

³⁷ K. Nitkiewicz, *Męczennicy greckokatolickicy Ukrainy*, „L’Osservatore Romano” wyd. pol. 2001, nr 9, s. 37.

beatyfikował 27 męczenników UGKC. W swojej homilii podczas Mszy św. w obrządku wschodnim we Lwowie mówił o ich najwyższym świadectwie:

Pamięć o nich nie może zagać, bo jest błogosławieństwem. Należy im się nasz podziw i wdzięczność. Niczym ikona ewangelicznych błogosławieństw, przeżywanych aż do rozlewu krwi, są oni znakiem nadziei dla naszej epoki i dla przyszłych czasów. Dowiedli, że miłość jest silniejsza od śmierci.

W ich zmaganiach z tajemnicą zła zajaśniała – mimo ludzkich ułomności – moc wiary i łaski Chrystusa (por. 2 Kor 12, 9–10). Ich niezłomne świadectwo okazało się zasiewem nowych chrześcijan³⁸.

Nieliczni zostali beatyfikowani, procesy innych są w toku, znacznie więcej świadków wiary pozostaje w pamięci. Jan Paweł II w czasie Mszy św. we Lwowie zwrócił się również do duchowieństwa, zakonnic i studentów teologii: „Zwłaszcza wam pragnę wskazać świetlany przykład tych heroicznym świadków Ewangelii. Bądźcie tak jak oni wierni Chrystusowi aż do śmierci!”³⁹.

Działalność grekokatolików mimo wszelkich zakazów pokazała, że władza sowiecka nie jest w stanie zniszczyć UGKC. Wierni nie stracili nadziei, bo wiedzieli, że czas wolności nastanie. Podtrzymywali ich w tym wierni grekokatolicy zza „żelaznej kurtyny”. Radio Watykańskie dawało możliwość konspiracyjnego wysłuchania Mszy św., słowa Bożego i różnego rodzaju transmisji⁴⁰.

Dojście do władzy Michaiła Gorbaczowa i zapoczątkowanie przez niego walki z problemami ekonomicznymi oraz wprowadzenie planu reform „pieriestrojka” spowodowało osłabienie narodowych i religijnych prześladowań. W latach 1986–1987 zostali zwolnieni z obozów prawie wszyscy więźniowie polityczni i religijni.

Została utworzona grupa inicjatywna walcząca o legalizację UGKC, której kierownikiem został Josef Terela, a później Iwan Gel. Starano się publikować i rozpowszechniać czasopismo „Chrześcijański Głos”. Skończyło się zastraszanie masowymi represjami, duchowieństwo i działacze stali się bardziej aktywni i jawni. Zaczęto odprawiać Msze św. na ulicach, wierni grekokatolicy zbierali podpisy do władz z żądaniem otwarcia świątyń i legalizacji UGKC⁴¹. Do akcji aktywnie przyłączyli się biskupi i księża grekokatolicki. 16 maja 1989 roku wierni razem z księżmi Grigorijem Simkajłą, Mykołą Simkajłą, Wołodymyrem

³⁸ Jan Paweł II, *Niech świętość będzie celem waszych dążeń*. Homilia podczas Mszy św. i beatyfikacji 27 męczenników i Jozafaty Michaliny Hordaszewskiej, Lwów, 27 czerwca 2001, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 2001, nr 9, s. 33.

³⁹ Tamże, s. 34.

⁴⁰ A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwylyn*, dz. cyt., s. 106.

⁴¹ Por. B. Bociurkiw, *Ukrajins'ka Greko-Katolyc'ka Cerkwa w pidpilli (1946–1989)*, dz. cyt., s. 159.

Wijtyszenem, Igorem Wozniaką i biskupami Filemonem Kurczabą, Sofronem Dmyterką, Pawłą Wasyłykiem rozpoczęli głódówkę na Arbacie w Moskwie. Biskupi próbowali przekazać przesłanie do Przewodniczącego Prezydium Najwyższej Rady ZSRR Michaiła Gorbaczowa. Głodujący udzielali wywiadów zagranicznym mediom, co chroniło ich przed użyciem siły przez władzę⁴².

1 grudnia 1989 roku odbyło się spotkanie Michaiła Gorbaczowa z papieżem Janem Pawłem II w Rzymie. Rozmawiano o ustanowieniu dyplomatycznych relacji między ZSRR i Watykanem i o UGKC. Niedługo po tym spotkaniu, 30 listopada tego samego roku, Rada do spraw religii przy Radzie Ministrów ZSRR zezwoliła na rejestrację greckokatolickich parafii w całym ZSRR⁴³. Gorbaczowska „pieriestrojka” umożliwiła Kościołowi szybką odnowę.

Zakończenie

Sowiecka władza i decyzja „soboru lwowskiego” zadały greckokatolickiej Cerkwi głębokie ciosy, ale nie były w stanie zniszczyć jej całkowicie. Część ludu i duchownych została wierna swojemu wyznaniu i religijnym tradycjom. Greckokatolicka hierarchia i struktury przedłużały swoje istnienie, ale już w podziemiu. Okres podziemny trwał 44 lata. W tym czasie ok. 1,5 tys. księży i ich rodzin było na wygnaniu, w więzieniu i stalinowskich łagrach. Większość z nich zginęła albo przedwcześnie umarła. Wszystkie świątynie greckokatolickie były likwidowane, rabowane i oddane Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Jednak komunistycznemu reżimowi nie udało się zniszczyć wiary w sercach ludzi. Ukraińscy grekokatolicy przeszli tę drogę – cierpiąc i ginąc dla swojej Cerkwi, pozostali jej wierni.

⁴² Por. A. Babyns'kyj, *Istorija UGKC za 90 chwyłyn*, dz. cyt., s. 118.

⁴³ Por. tamże, s. 120.

Bibliografia

- Babyns'kyj A., *Istorija UGKC za 90 chwytyln*, Lwiv 2018.
- Bociurkiw B., *Ukrajins'ka Greko-Katołyč'ka Cerkwa w pidpilli (1946–1989)*, „Kowczeh” 1993, nr 1, s. 123–164.
- Bodnarczuk R., *Greko-Katołyky w Ukraini (seredyna 1940 – seredyna 1960 rokiw)*, „Istoryczno-polityczni studiji” 2016, nr 1, s. 15–32.
- Dmytruk W., *Likwidacija Ukrajins'koji Greko-Katołyč'koji Cerkwy na Zakarpatti (druha połowyna 1940 rokiw)*, „Istorija Ukrainy. Mało widomi imena, podiji i fakty” 2010, nr 36, s. 283–293.
- Herasymowa H., *Slipyj Josyp Iwanowycz*, w: *Encykłopedija istoriji Ukrainy*, red. W. Smolij, t. 9, Kyjiw 2012.
- Jan Paweł II, *Niech świętość będzie celem waszych dążeń*. Homilia podczas Mszy św. i beatyfikacji 27 męczenników i Jozafaty Michaliny Hordaszewskiej, Lwów, 27 czerwca 2001, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 2001, nr 9, s. 15–40.
- Jaroc'kyj P., *Relihijeznawstwo*, Kyjiw 2004.
- Kordonski R., *Likwidacija Kościoła greckokatolickiego w latach 1939–1946 na Ukrainie*, „Studia Warmińskie” 52 (2015), s. 281–290.
- Myszczak I., *Likwidacija Greko-Katołyč'koji Cerkwy w Ukraini w powojenni roky: istoriohrafija*, „Istoriograficzni doslidżennia w Ukraini” 2007, nr 17, s. 270–287.
- Myzak N., *Peresliduwannia UGKC w 40–50 rokach XX-st. Likwidacija i jiji naslidky*, „Relihija ta socium” 2010, nr 2, s. 283–293.
- Nitkiewicz K., *Męczennicy grekokatolicy Ukrainy*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 2001, nr 9, s. 36–39.
- Stasiuk I., *Dijalnist' Ukrajins'koji Greko-Katołyč'koji Cerkwy w pidpilli (1946–1989)*, „Derżawa i armija” 2014, nr 784, s. 224–230.
- Szlachtecz R., *Prowedennia Lwiws'koho cerkownoho soboru 1946 roku w konteksti borot'by radians'koji władzy z ukrajins'kym wyzwolnym ruchom*, „Mołodyj wczenyj” 2014, nr 7, s. 34–38.
- Sztuka S., *Wpływ Josypa Slipoho na pidpilnu dijalnist' UGKC w radians'kij Ukraini (1946–1963)*, „Naukowi zapysky” (seria: Istoryczne relihijeznawstwo) 2012, nr 7, s. 336–344.

Streszczenie
Okupacja Ukrainy przez Sowieców i dzieje Kościoła podziemnego
w latach 1946–1989

Wiek XX był trudnym okresem w życiu Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie. Za sprawą przeprowadzonego w 1946 roku pseudosoboru we Lwowie komunistyczny reżim, walcząc z religią, zlikwidował UGKC. Pomimo tego Kościół nie przestał istnieć. Jego działalność przeniosła się do podziemia i trwała przez 44 lata, aż do rozpadu Związku Radzieckiego w 1989 roku. W tym okresie prześladowana i żyjąca w podziemiu UGKC, zachowując wierność Kościołowi katolickiemu i Stolicy Apostolskiej, oddała chwałę Bogu w osobach swoich hierarchów, księży oraz wielu ludzi wierzących, którzy ponieśli śmierć za wiarę. Św. Jan Paweł II, odwiedzając Ukrainę w 2001 roku, ogłosił 27 błogosławionych męczenników UGKC.

Summary
The Occupation of Ukraine by the Soviets and the history
of the Underground Church in 1946–1989

The 20th century was a very difficult period of time for the Greek-Catholic Church in Ukraine. In the year 1946 new communist invaders started to fight religion in Western Ukraine. They have organized so called "council" in Lviv in order to suppress UGCC. Despite that Ukrainian Greek-Catholic Church did not cease to exist. Bishops, priests and faithfuls have survived the time of persecution in the underground. This was the time of great testimony to the faithfulness of our people to the Catholic Church and to the Holy See. That testimony was strengthened by blood of many martyrs: bishops, priest, religious and faithfuls. In the year 1989, when Soviet Union was about to collapse, UGCC has raised from underground to the new life. In 2001 saint pope John Paul II has acknowledged the great sacrifice of Ukrainian martyrs and has beatified 27 of them.